

D ø d s a t t e s t .

Fulde Navn: Klaus S c h a l t

Født: 16-7-1943 Bischofsburg Ostpreussen

Stilling:

Bopæl: Adresse: Folkeregisterkomm., Amt:
p.t. Flygtningelejren Fanø

Dødstedet: Marinelazarett Kirkegade 74, Esbjerg

Dødsdag: 9-9-1945 Kl. 12⁴⁵.

Hovedsygdommen: Difteritis m. Hjerteslag.

Lægens Navn: Dr. Schwartz

Lægen har den 10-9-45 synet Liget af ovennævnte og forefundet de
overfor angivende og sikre Døds tegn

Dødsattest Esbjerg Flygtningelazaret.¹ Lægens navn er slettet af hensyn til persondataloven.

Hvad døde de af?

– Tyske flygtninge i Danmark 1945

Af Inger Buchard

Baggrund

Den skønlitteratur, der bruger de 215.000 tyske flygtninge, der var i Danmark fra 1945, som stof, udtrykker ofte en holdning til de forhold, flygtningene blev budt under deres ophold i Danmark. Det står selvfølgelig forfatterne frit at fortolke virkeligheden, men læserne bliver påvirket af, hvad de læser. Heldigvis, for der findes både bøger og spillefilm, der får nutidens danskere til at overveje deres holdning til flygtningeproblematikken, også til nutidens behandling af flygtninge.

Der var en kvart million tyskere, som flygtede til Danmark efter krigen, fordi deres hjem blev bombet, og russerne dræbte og voldtog dem. Og vi danskere, vi behandlede dem virkelig dårligt, da de kom. Det er ligesom alle de flygtninge, vi så på ferien.²

Men fortolkninger af virkeligheden er jo nu engang fortolkninger:

De fleste [tyske flygtninge] blev anbragt i så elendige omgivelser, at mange af dem blev syge og døde, og det var en tanke, der lignede en virkelighed, som nogen havde udtænkt – men som ingen ville have eftertiden til at kende.³

Det følgende vil forsøge at videregive nogle fakta, illustreret ved hjælp af få udvalgte eksempler, og at tydeliggøre forskellen mellem 1945 og nutiden, hvad angår behandling af sygdomme.

Udgangssituationen

Flygtningenes situation ved ankomsten til Danmark var stærkt præget af det kaos, der havde bragt dem til landet. Ældre mennesker og mødre med store og små børn havde med opbud af deres sidste kræfter bragt sig selv fra hjemmet til en havn ved Østersøen. En tur ofte på flere hundrede kilometer uden at få tilstrækkeligt med føde og rimelig overnatning undervejs. De havde tilbragt overfarten på et overfyldt skib uden tilstrækkelige forsyninger af vand og mad – og uden plads til at sove.

Sammen med de sårede soldater, der også var om bord, blev de ved ankomsten til Danmark vurderet af tysk sundhedspersonale og derefter fordelt til midlertidige forlægningssteder. Det fungerede frem til begyndelsen af marts 1945. Værnemagten beslaglagde med dags varsel den ene skole efter den anden. Også restauranter, forlystelsessteder, sportsanlæg osv. blev taget i brug. Der blev skaffet halm til liggeunderlag, dele af den danske landbrugseksport til Tyskland blev omdirigeret til forsyningen af flygtningene, og de tyske militærlæger og -sygeplejersker blev ansvarlige for sygeplejen. Efterhånden blev også militære anlæg taget i brug til indkvartering, og grundstenen til de store lejre var dermed lagt.

Fra midten af marts kunne Værnemagten ikke følge med mere; især i Københavns Frihavn hobede flygtningene sig op, forståeligt, da der efterhånden ankom op mod 10.000 flygtninge og sårede soldater om dagen:

Til Københavns Frihavn kom den 19. Marts Damperen „General San Martin“ med 3.000 saarede Soldater og et mindre Antal Flygtninge, Damperen „Robert Bornhofen“ med 170 Saarede og Fartøjet „R. O. 22“ med 1.000-2.000 Flygtninge. Desuden kom i Gaar, den 21. Marts, Damperen „Potsdam“ med 5.000 Saarede og 5.000 Flygtninge. De nævnte Fartøjer har saaledes bragt ca. 15.000 Saarede og Flygtninge, til København.⁴

De danske karantænelæger i Københavns Frihavn forsøgte at få et samarbejde med de tyske karantænelæger i gang, men mødte modstand, da man foreslog, at karantæne-stationen i Frihavnen skulle bruges. Smitte-spredning var ikke kun et tysk anliggende, da flygtningene i København blev indkvarteret i tætbeboede områder og kunne bevæge sig frit omkring. De blev som ovenfor nævnt forsynet med kost og logi af Værnemagten, men fik derudover udbetalt lomme-penge, der skulle dække indkøb af små-fornødenheder, som ikke var rationeret.⁵ Pengene blev brugt i de lokale forretninger, og frygten for spredning af smitsomme sygdomme var derfor velbegrundet.

Tyfus

Først og fremmest frygtede man spredning af tyfus til den københavnske befolkning. Om bord på transportskibene havde der ikke været tilstrækkeligt med rent drikkevand til rådighed. Mange flygtninge havde undervejs drukket det vand, de kunne finde, og dette var ofte smittebefængt.

Værnemagtslægerne oprettede hurtigt isolationssygehuse for de enkelte smitsomme sygdomme, også tyfus, men dødsfald kunne ikke undgås:

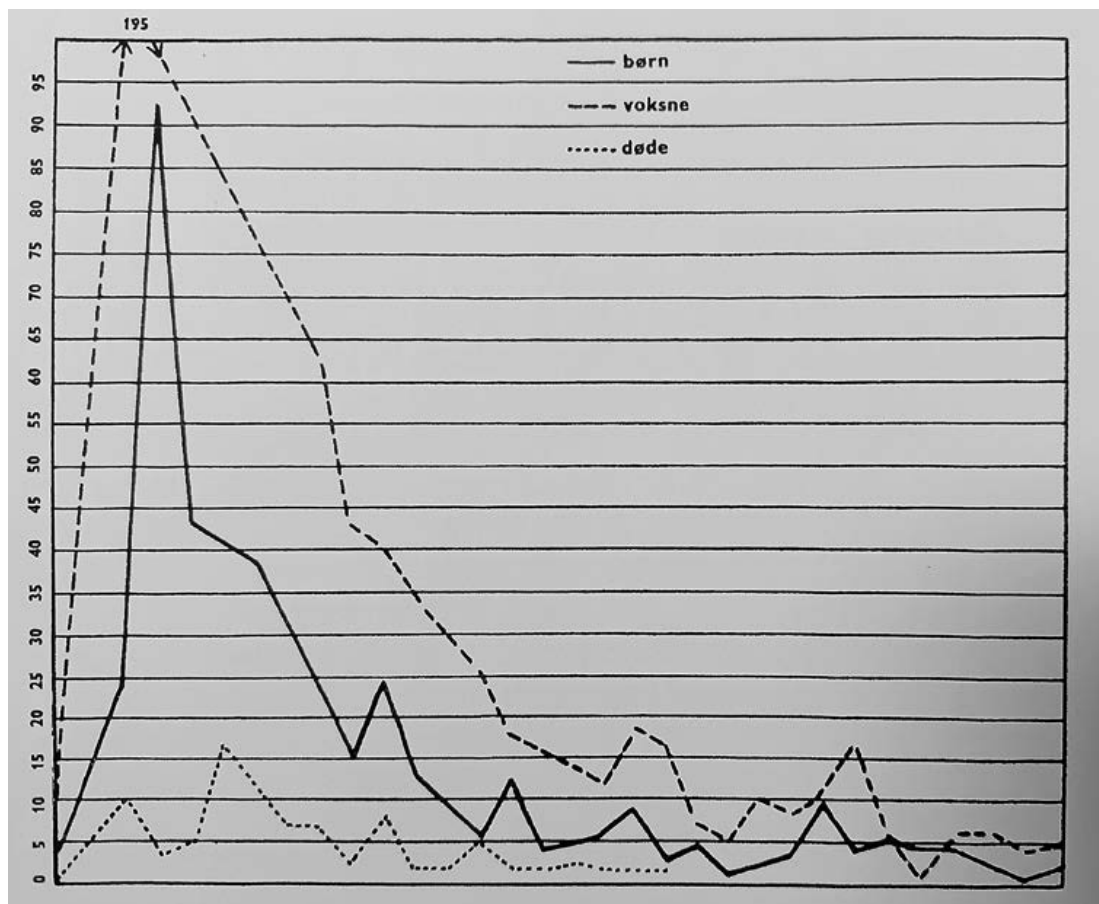
- *Kvinde, 55, København, Typhuskrankenhaus, Prinsessegade 45, + 19.04.45, Typhus abdominalis*
- *Mand, 22, Aalborg, + 9.7.45, Rachendiphtherie, Typhus, aktive Lungen-Tbc, Erysipel (rosen)*
- *Kvinde, 59, Typhuskrankenhaus, København, + 28.7.45, Typhus abdominalis, Kreislaufinsuffizienz.⁶*

Man kunne godt overleve tyfus, men stødte der andre alvorlige tilstande til, faldt chancerne for at overleve tilsvarende. Antallet af tyfustilfælde voksede voldsomt i maj 1945, også på grund af de uhygiejniske indkvarteringsforhold i en del forlægninger med mange mennesker på få kvadratmeter og dårlige toiletforhold.

I løbet af juni 1945 kunne danske lægestuderende komme i gang med at vaccinere mod tyfus ude i landet, mens opgaven i København blev varetaget af tyske læger. Antallet af nye tilfælde faldt herefter hurtigt og holdt sig på et så lavt niveau året ud, at man kunne inddæmme sygdommen ved at isolere eventuelle patienter. Man undgik dermed en spredning til befolkningen i det centrale København.

Skarlagensfeber

Både børn og voksne fik skarlagensfeber, og ligesom i den danske befolkning forekom der af den grund dødsfald både blandt børn og voksne i lejrene:

Tyfuskurve for de storkøbenhavnske flygtningelejre 1945. Lodret: antal 0-100. Vandret: maj-december. Kilde: Tyske flygtninge i Danmark 1945-1949, udg. Flygtningeadministrationen, København 1950, s. 109.

- Pige, 1 år, bopæl Karup + 17.4.45: Scharlach
- Pige, 14 år, bopæl Høvelte, + 19.5.45: Scharlach, Kreislaufschwäche
- Kvinde, 46 år, indlagt på Bygholm, Horsens, + 12.6.45: Scharlach, Sepsis
- Pige, 2 år, indlagt på Infektionsklinik, Vester Voldgade, Kbh. + 27.4.45: Toxische Diphtherie, Masern, Scharlach, Kreislaufschwäche.⁷

Man havde ikke noget middel mod streptokokvirussen, som forårsager rødfarvningen af huden. I dag vil en penicillinkur forhindre, at sygdommen fører til komplikationer, men tidligere kunne der udvikles nyrebetændelse.⁸ Måske var det den situation, der medførte den 46-årige kvindes død på lazarretet Bygholm i Horsens. At pigen på to år

ikke klarede rækken af smitsomme sygdomme, var tragisk, men uundgåeligt.

Penicillin

At bestemte mugtyper kunne dræbe bakterier, opdagede den britiske læge og forsker Alexander Fleming allerede i 1928. Opdagelsen var epokegørende, men det tog en del år, før problemerne med at producere penicillin i større mængder og gøre den holdbar blev løst. Op mod Anden Verdenskrig blev der forsket i stoffet, og herefter blev der løbende offentliggjort artikler om penicillin i den videnskabelige litteratur. I 1942 hørte danske forskere via BBC om de første forsøg med penicillin på fronten i Nordafrika og gik i gang med deres egne forsøg. Man deltog i 1943 i en kongres i Stockholm, fik fat i kopier af artikler om forskningen fra engelske og amerikanske faglige tidsskrifter. Trods samarbejdspolitikens sammenbrud kunne man som forsker godt få pas til Sverige, og der kunne også sendes pakker med de relevante mugkulturer fra speciallaboratoriet i Holland til Danmark, så hvis ikke Knud Abildgård på Løvens Kemiske Fabrik havde været nødt til at gå under jorden i 1944, ville penicillinproduktionen være kommet i gang før april 1945. De første forsøg med behandling af infektioner på mennesker blev gjort lige før krigens slutning, og herefter gik det hurtigt. Fra 1946 havde produktionen nået så stort et omfang, at penicillin via grossister kunne distribueres til hele landet.⁹

I sammenhæng med indeværende artikels tema er det altså klart, at der i 1945 ikke generelt var penicillin til rådighed, hverken til den danske befolkning eller de tyske

flygtninge. Dels var produktionen ikke stor, og dels skulle brug af et nyt lægemiddel først godkendes af myndighederne. I 1945 døde flere danskere af skarlagensfeber (65) end af mæslinger (40). Blandt flygtningene er tallene ikke så entydige, fordi skarlagensfeber typisk optræder i kombination med andre alvorlige sygdomme, men størrelsesforholdet er omvendt: I ca. 13.000 medicinske dødsattester indgår skarlagensfeber (Scharlach/Scarlatina) som dødsårsag i ca. 300 tilfælde, mens mæslinger (Masern/Morbilli) nævnes ca. 750 gange.

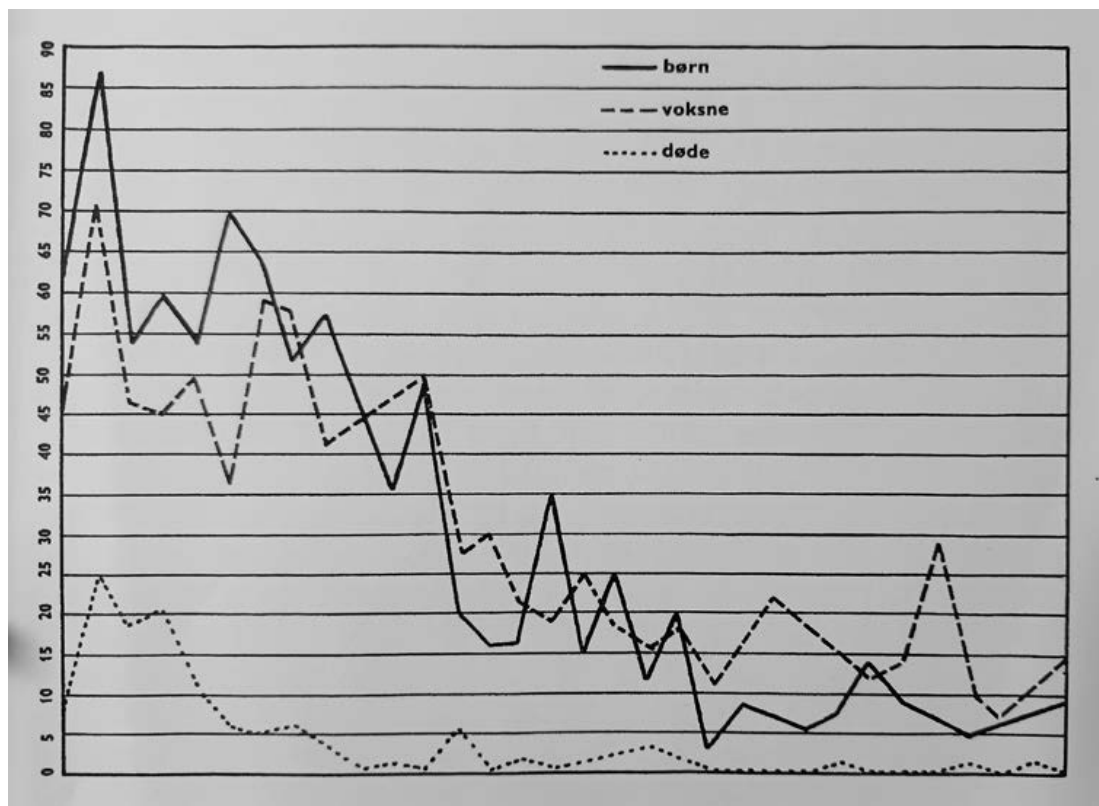
Mæslinger

Den mæslingeepidemi, der hurtigt udviklede sig blandt de tyske flygtninge, var boostet af indkvarteringsforholdene. Mæslinger smitter før de første symptomer viser sig, og det er typisk de mindste børn, der rammes, for mæslinger optræder med regelmæssige mellemrum. Der findes ingen behandling, og dødeligheden er høj, især i en svækket befolkningsgruppe:

- *Pige, 1½ år, København, Stevnsgades Skole, + 2.4.45, Masern*
- *Pige, knap 2 år, København, Kinderklinik, + 10.4.45, Masern, Bronchitis*
- *Dreng, 1½ år, Oksbøl, + 3.5.45, Scharlach, Masern, Lungenentzündung*
- *Dreng 1½ år, Oksbøl, Erweitertes Krankenrevier, + 19.5.45, Masern, Meningitis, allgemeine Blutvergiftung (Sepsis).¹⁰*

I Danmark falder dødeligheden frem mod slutningen af 1940'erne.

At dødstallet var så relativt højt blandt de tyske flygtninge, skyldtes også de efterfølgende

Mæslingetilfælde og antal dødsfald som følge af mæslinger 1862-2017. Kilde: <https://www.ssi.dk/vaccinationer/boernevaccination/vaccination-mod-maeslinger>; Statens Seruminstitut.

de komplikationer, typisk lungebetændelse og i sjældne tilfælde meningitis.

I dag er mæslinger stort set forsvundet i Danmark. I 1987 blev der med MFR-vaccinationen indført en vaccination af alle småbørn, og siden da er kendskabet til de alvorlige komplikationer gået i glemmebogen.

Kighoste

Især småbørn kan dø af kighoste, mens større børn og voksne oftest har kræfter til at

klare de voldsomme hosteanfald, som er sygdommens kendetegn.

- Dreng, 6 uger, bopæl Oksbøl O 2/11, + 31.8.45: *Keuchhusten, Chron. Ernährungsstörung*
- Dreng 3½ år, bopæl Krebs' Skole, Kbh., + 25.4.45: *Keuchhustenpneumonie*
- Dreng, 6 mdr., LW-Lazarett, Aalborg, + 3.4.45: *Akute Ernährungsstörung, Bronchopneumonie, Keuchhusten.*¹¹

Komplikationen lungebetændelse vil i dag blive forebygget med antibiotika; men som beskrevet ovenfor var der ikke penicillin til rådighed i foråret 1945. Derfor døde både tyske og danske børn af kighoste i 1945 (77 tyske, 125 danske). I dag vaccineres alle mod kighoste.

Difteri

En af de helt store dræbere både af børn og voksne var difteri, der begynder som en alvorlig halsbetændelse. Bakterien udvikler et giftstof, der kan medføre muskellammelser og påvirke hjerte, nyrer og nervesystem.¹²

- *Spædbarn, 6 uger, + 3.7.45, Laimun¹³, Aabenraa, Diphtheritis*
- *Dreng, knap 3 år, + 15.9.45, Oksbøl, Zustand nach frischer Diphtherieimpfung, Hirnerschütterung*
- *Ung mand, 18 år, + 13.05.45, Tønder Kriegslazarett, Rachendiphtherie, toxische absteigende Polyneuritis (nervebetændelse) mit Atemlähmung u. Kreislaufschwäche*
- *Pige, 2½ år, + 18.11.45, Frederikshavn, Flüchtlingslazarett: Toxischer Herztod nach Diphtherie*
- *Kvinde, 42 år, + 06.04.45, København, Lager 36, Krankenhaus, Den Classenske Legatskole, Vester Voldgade 98, Kehlkopf-Diphtherie (strubehoved-d.).¹⁴*

Der var allerede omkring 1900 udviklet et serum,¹⁵ som kunne forhindre difteri i at udvikle de nævnte forgiftninger, og det var i brug under Anden Verdenskrig; men det skulle tages i brug tidligt i forløbet, før toxinerne udviklede sig. Ved lammelse i struben kunne man forsøge at skaffe kroppen

ilt ved at foretage en tracheostomi (åbning af luftrøret ved et snit i struben), men det reddede ikke altid patientens liv, hvad dødsattesterne viser.

Difteri er nævnt ved 736 dødsfald blandt de 215.000 flygtninge, mens der i Danmark samme år døde 292. Det medførte et hurtigt fald i antallet af nye tilfælde, da man fra 15.5.45 isolerede difteripatienter på epidemisygehuse og fra 29.5.45 gennemførte vaccination af alle under 18 år; senere kom de 18-50-årige til.¹⁶

Fra 1950 begyndte man at vaccinere alle danske børn mod difteri, og i dag indgår difterivaccinationen i en pakke, der også beskytter mod stivkrampe, polio og kighoste.

Fordøjelsesforstyrrelser

Det er ikke umiddelbart indlysende, hvilken samlet medicinsk diagnose man skal give følgende dødsårsager, men de er alle beslægtede:

- *Dreng, 1 md., Ollerup, Svendborg, + 9.5.45: Brechdurchfall*
- *Dreng, 2 mdr., Høvelte, Bloustrød, Frederiksborg + 20.5.45: Unterernährung, Erschöpfung*
- *Dreng, knap 2 år, Aalborg Kinderkrankenhaus, + 17.3.45: Herzlähmung infolge Ernährungsstörung u. katarrhalische Lungentzündung*
- *Pige, 6 mdr., auf dem Transport nach Oxbüll (fra Grindsted), + 17.3.45: Gastroenteritis, Kreislaufschwäche*
- *Pige 3½ år, Sønderborg kaserne, + 17.04.45, Enteritis, inanitio, exhaustio virium.¹⁷*

Enteritis eller gastroenteritis er en betændelsestilstand i tarmene og viser sig som diar-

ré, ofte med tilknyttet opkastning (Breachdurchfall). Det kan beskrives som fordøjelsesforstyrrelser, og resultatet er Inanition: sulttilstand og Exhaustio virium: udmattelse.

Hvorfor så mange småbørn døde af Verdauungsstörung, giver dødsattesterne ikke en forklaring på. Tallene er høje – i alt ca. 3.000 – også selv om der er dobbelt-diagnoser ved en del dødsårsager:

- *Enteritis/Gastroenteritis (mave-/tarmbetændelse): 531*
- *Verdauungsstörung (fordøjelsesforstyrrelse): 27*
- *Ernährungsstörung (ernæringsforstyrrelse): 1208*
- *Dyspepsie (fordøjelsesforstyrrelse): 66*
- *Breachdurchfall (diarré med opkastning): 130*
- *Magen/Darmkatarrh (mave/tarmkatar): 483*
- *Inanition (underernæring): 42*
- *Kachexie (udtæring): 266*
- *Unterernährung: 94*
- *Abzehrung/Auszehrung (tæring): 16*

Nogle spædbørn har været så udhungrede, at fordøjelsessystemet ikke længere kunne optage næringsstoffer. De voksne, der dør med diagnosen Kachexie, lider for størstedelen af uhelbredelige sygdomme som kræft, men der forekom også blandt voksne smitsomme mavetilfælde, der kunne have været behandlet med antibiotika, som ikke var tilgængelige. Her bruges ofte symptombeskrivelsen Abzehrung/Auszehrung sammen med f.eks. diagnosen dysenteri. Spredning af smitsomme fordøjelsessygdomme blev modarbejdet med isolation, bekæmpelse af fluer med DDT, og anvendelse af klorkalk i latrinerne.¹⁸

Alderdomssvaghed

Altersschwäche er også i dag en brugt diagnose, og ældre mennesker, der overlevede flugtens strabadser, ankom af og til i en tilstand af udmattelse, der medførte døden kort tid senere.

- *Mand, 67 år, Thisted, + 24.3.45: Altersschwäche, Bronchitis*
- *Kvinde, 71 år, København, Øresundsvej 6, + 11.4.45: Breachdurchfall, Altersschwäche*
- *Mand, 72 år, Aarhus, Luftwaffenlazarett, Gl. Amtssygehus, + 19.4.45: Altersschwäche*
- *Kvinde, 86 år, Løkken, + 8.4.45: Altersschwäche, Überanstrengung durch die Flucht.¹⁹*

Dødsattesterne nævner Altersschwäche som dødsårsag i ca. 575 tilfælde. Måske kan de få tilfælde af selvmord (ca. 25) blandt ældre mennesker regnes til denne kategori: mange orkede ikke at finde energi til at starte et nyt liv i ukendte omgivelser og under helt andre politiske forhold end dem, de kom fra.

Afsluttende betragtninger

Der bliver i dag stadig formuleret kritik af den behandling, de tyske flygtninge fik i Danmark 1945-49:

Mod slutningen af befrielsesåret var landet stadig præget af tysk tilstedeværelse i form af fremmede og flygtninge, der ikke kunne komme tilbage til hjemlandet, og som talte op mod trehundre tusinde fortabte sjæle.²⁰

Der var næppe nogen, der havde udtænkt denne virkelighed²¹ – indkvarteringen af flygtningene var resultatet af en krisesituation, som Værnemagten faktisk havde held til at forhindre blev til en humanitær katastrofe. Og ingen vidste i sommeren 1945, at

flygtningenes ophold i Danmark ville komme til at vare yderligere godt fire år.

Også forsyningen med levnedsmidler blev sat i system forbavsende hurtigt efter, at Værnemagten havde forladt landet; allerede 8.5.45 blev det første kostreglement for tyske flygtninge udsendt, i første omgang for Storkøbenhavn og 24.5.45 for hele landet. Begge beskrev en krævet kalorie-mængde, der lå højere end det maksimum, SHAEF²² foreskrev, nemlig ca. 2000 kalorier pr. dag (mod SHAEFs 1800 kalorier). Hvis flygtningene faktisk døde af sult, hvilket Frihedsmuseets udstilling om 1945²³ nævner, har det ikke været på grund af mangel på kalorier, men en sultedød, der tog sin begyndelse under flugten, og som ikke kunne standses af lejrkosten.

Den anklage, der bliver rejst mod den medicinske behandling, også i flygtningenes fortællinger 70 år efter deres ophold i Danmark: at det var lægerne, der svigtede, da en lillebror døde i Holckenhavn i maj 1945,²⁴ beskriver mere den fortvivlende situation, mødrene var i, end en realitet: uden penicillin fandtes der ingen midler mod den lungebetændelse, han døde af. At den overlevende storebror stadig bærer på denne vrede, er udtryk for, hvor traumatisk flugten selv og tiden derefter har været for nogle voksne og dermed også for deres børn.

*Gravsten, Flygtningekirkegården, Oksbøl.
Foto Leif Sepstrup.*

Noter

- 1 Kirketjenesten for Flygtninge i Danmark. Dødsattester for tyske flygtninge 1945, Sb-Schu Pk. 161..
- 2 Maria, skoleelev, efter ferieophold på Kos, i: Katrine Quorning: den der flygter, 2021, s. 59.
- 3 Om flygtningebarakkerne ved Vardevej, Vejle, i: Lise Ringhof og Erik Valeur: Det er de danske som flygter, 2021, s. 519.
- 4 Daglige Beretninger om Begivenheder under den tyske Besættelse, 1946, s. 751.
- 5 1 kr. pr dag for 'husstandsoverhovedet', 50 øre pr dag pr barn, i: Leif Hansen Nielsen: Tyske flygtninge i Nordslesvig 1945-1948, 2013, s. 82.
- 6 Kirketjenesten for flygtninge i Danmark, 1945-1949 Dødsattester for tyske flygtninge, RA [anonymiserede kilder].
- 7 Kirketjenesten for flygtninge i Danmark, 1945-1949 Dødsattester for tyske flygtninge, RA [anonymiserede kilder].
- 8 <https://www.sundhed.dk/borger/patienthaandbogen/boern/sygdomme/infektioner/skarlagensfeber/>.
- 9 Henrik Tjørnelund: Det frelsende mug, samarbejder og kampe om den første danske penicillin, 2016.
- 10 Kirketjenesten for flygtninge i Danmark, 1945-1949 Dødsattester for tyske flygtninge, RA [anonymiserede kilder].
- 11 Kirketjenesten for flygtninge i Danmark, 1945-1949 Dødsattester for tyske flygtninge, RA [anonymiserede kilder].
- 12 <https://www.ssi.dk/sygdomme-beredskab-og-forskning/sygdomsleksikon/d/difteri>.
- 13 Laimun: fødeklinikken, der var indrettet i Jebsen-villaen på nordsiden af Aabenraa Fjord.
- 14 Kirketjenesten for flygtninge i Danmark, 1945-1949 Dødsattester for tyske flygtninge, RA [anonymiserede kilder].
- 15 <https://denstoredanske.lex.dk/serumbehandling>.
- 16 Hvidbogen s. 100 og 107.
- 17 Kirketjenesten for flygtninge i Danmark, 1945-1949 Dødsattester for tyske flygtninge, RA [anonymiserede kilder].
- 18 Hvidbogen s. 101.
- 19 Kirketjenesten for flygtninge i Danmark, 1945-1949 Dødsattester for tyske flygtninge, RA [anonymiserede kilder].

20 Lise Ringhof/Erik Valeur: Det er de danske som flygter, København 2021, s. 519.

21 se note 4.

22 SHAEF: Supreme Headquarters of the Allied Expeditionary Forces = de allierede styrkers hovedkvarter.

23 <https://natmus.dk/museer-og-slott/frihedsmuseet/udstilling>: "17.000 tyske flygtninge døde af sygdomme og sult".

24 Samtale med deltager i åbningen af museet Flugt, Oksbøl 25.6.2022.

Litteratur

Flygtninge i Danmark 1945-1949, udg. Flygtningeadministrationen, København 1950 ("Hvidbogen").

Nielsen, Leif Hansen: Tyske flygtninge i Nordslesvig 1945-1948, Aabenraa 2013.

Tjørnelund, Henrik: Det frelsende mug, samarbejder og kampe om den første danske penicillin, København 2016.

Skønlitteratur

Marstrand-Jørgensen, Anne Lise: Sange om stilhed og hjem (roman), København 2022.

Quorning, Katrine: den der flygter (roman), København 2021.

Ringhof, Lise/ Erik Valeur: Det er de danske som flygter (roman), København 2021.

Kilder

Kirketjenesten for Flygtninge i Danmark, 1945-1949, Dødsattester for tyske flygtninge (feb. 1945-jan. 1946), omfattende ca. 13.000 medicinske dødsattester.

*Inger Buchard, Varde;
tidl. lektor Esbjerg Statsskole.*